

Пахомов І. В.

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ

Розвиток національної ідентичності педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти базується на наступних теоретико-методологічних засадах: компетентнісному підході, потенціалі соціальної взаємодії у конструюванні смислів і практик ідентифікаційного дискурсу, а також умовах освітнього середовища, сприятливого для розвитку національної ідентичності. До основних соціально-психологічних чинників розвитку національної ідентичності педагогічних працівників відносяться: професійне освітнє середовище, особистісний розвиток педагога та соціокультурне середовище.

Ключові слова: національна ідентичність, педагогічні працівники, заклади професійної (професійно-технічної) освіти.

The development of the national identity of pedagogical workers of vocational (vocational and technical) education institutions is based on the following theoretical and methodological principles: a competency approach, the potential of social interaction in constructing meanings and practices of identification discourse, as well as the conditions of an educational environment favorable for the development of national identity. The main socio-psychological factors of the development of the national identity of pedagogical workers include: professional educational environment, personal development of the teacher and socio-cultural environment.

Keywords: national identity, teachers, vocational (vocational and technical) education institutions.

Актуальність дослідження соціально-психологічних умов розвитку національної ідентичності педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти (далі – ЗП(ПТ)О) зумовлена:

- значущістю психологічного впливу педагогічних працівників на здобувачів П(ПТ)О;
- недостатнім вивченням соціально-психологічних умов та чинників розвитку національної ідентичності саме педагогічних працівників ЗП(ПТ)О порівняно з іншими категоріями осіб;
- браком надійних, ефективних та перевірених програм та технологій розвитку національної ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О.

Отже, соціальний запит щодо розв’язання окресленої наукової проблеми, її актуальність та значущість, а також недостатнє її вивчення зумовили вибір теми нашого дослідження: «Соціально-психологічні умови розвитку національної ідентичності педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти».

Об’єкт дослідження: національної ідентичність педагогічних працівників ЗП(ПТ)О.

Предмет дослідження – соціально-психологічні умови розвитку національної ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О.

Мета дослідження: визначити соціально-психологічні умови та розробити засоби розвитку громадянської ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О.

Робота виконується в межах теми наукового дослідження відділу психології політичної поведінки молоді ІСПП НАПН України «Науково-методичний супровід розвитку національної і громадянської ідентичності молодого покоління деокупованих територій» та теми науково-дослідної роботи Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України «Трендотчінг ринку праці в системі підготовки і підвищення кваліфікації фахівців в умовах повоєнного відновлення України» (РК 0122U202007).

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні і розширенні уявлень про:

- особливості національної ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О;
- умови та засоби розвитку їх національної ідентичності.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні моделей та засобів розвитку національної ідентичності педагогічних працівників ЗП(ПТ)О. Практичне значення роботи полягає в тому, що розроблена програма розвитку *національної* ідентичності може бути використана практичними психологами ЗП(ПТ)О для розвитку національних уявлень їх педагогічних працівників. Отримані результати можуть використовуватись під час викладання навчальних курсів для педагогічних працівників ЗП(ПТ)О під час проходження ними курсів підвищення кваліфікації з тем «Психологічні підтримка учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану», «Національно-патріотичне виховання учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану», «Громадянське виховання учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану», тощо.

Науковий інтерес до проблеми становлення національної ідентичності особистості зумовлений відсутністю в науковому дискурсі її цілісної психологічної концепції, обґрунтованості психологічних закономірностей, механізмів та чинників її становлення, глибокого осмислення її як психологічного феномену, як індивідуального переживання та усвідомлення особистістю своєї національної приналежності.

Завдання розвитку національної ідентичності молоді, визначене першочерговим у низці державних документів, актуальне не лише для здобувачів П(ПТ)О, а й для педагогічних працівників, які мають забезпечити умови для її утвердження. Пріоритет у сучасній освітній політиці надається компетентнісній парадигмі, спрямованій на розвиток не лише професійних, а й загальних, зокрема громадянських компетентностей.

Про важливість розвитку національної ідентичності педагогічних працівників закладів П(ПТ)О йдеться, зокрема, в Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13.12.2022 р. № 2834-IX, а також Постановах Кабінету міністрів України «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках» від 15 грудня 2023 р. № 1322 та «Про затвердження Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року» від 30 липня 2024 р. № 864, Розпорядженні Кабінету міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року» від 16.02.2024 р. № 141-р, а також Наказі Міністерства молоді та спорту України «Про затвердження Критеріїв та Порядку здійснення моніторингу діяльності закладів сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 19.12.2023 р. № 7620.

Сучасні соціальні психологи, а також представники суміжних наук приділяють чимало уваги проблемам національної ідентичності. Тривають дискусії щодо:

- проблеми національної ідентичності в умовах політичної культури постмодерністського суспільства (М. Арнот, М. Боришевський, В. Васютинський, Е. Гідденс, Р. Дж. Далтон, О. Ічилов, Д. Керр, П. Коновер, Ф. Одіже, Р. Патнам, О. Сухомлинська, М. Шульга, Д. Сьорінг, С. Дж. Фарр, Д. Хітер, С. Позняк, Т. Яблонська та ін.);

- місця національних уявлень у структурі національної ідентичності (С. Верба, О. Князєв, П. Коновер, Б. Крік, О. Ічилов, Т. МакЛоклін, Д. Міллер, Н. Х. Най, С. Рябов, М. Розумний, О. Сухомлинська, С. Позняк, Д. Сьорінг, Д. Хітер та ін.);

– феномену національної ідентичності, його внутрішньої будови та властивостей (Bellamy, Cohen & Chaffee, Hart et al, Knepfelkamp, Sanchez-Mazas & Klein, Sekulić & Šporer, Г. Бевз, І. Жадан, С. Позняк, О. Скар, Н. Хазратова та ін.);

– зіставлення громадянської, національної та етнічної ідентичностей особистості (Ariely; Hin,; Hristova & Cekik; Larsen; Pakulski & Tranter; Reeskens & Hooghe; Shulman; Smith; Tamir; Yates & Youniss; П. Гнатенко; І. Данилюк; . Л. Журавльова; Н. Кондратьєва; Л. Нагорна; О. Лозова; М. Слюсаревський; О. Суший та ін.);

– закономірностей функціонування національної ідентичності (Constant & Zimmermann; Hansen & Hesli; Kaplan; Lindstam et al.; Meeus et al.; М. Боришевський, В. Васютинський; П. Горностай; І. Губеладзе; О. Киричук, О. Лукашевич, Н. Савелюк, Л. Снігур; Л. Сокур'янська; М. Степико; М. Шульга та ін.).

Психологи розглядають національну ідентичність як:

– когнітивний конструкт (М. Боришевський, Т. Яблонська, В. Антоненко; Т. Траверсе);

– інтегративну якість, що є результатом усвідомлення особистістю приналежності до етнічної спільноти громадян будь-якої держави, яка виражається в ціннісно-орієнтованій національній діяльності (Н. Ніколаєва);

– ототожнення індивідом себе з певною національною спільністю, сформованою на основі одного або кількох етносів, що проживають на одній території (Н. Безгіна);

– різновид організаційної ідентичності особистості, що становить ціннісно-сміслову переживання тотожності з собою як представником нації і виявляється в інституціональному, спільнотному, індивідуальному вимірах; забезпечує цілісність, тяглість уявлень про себе як представника етносу навіть при зміні цінностей і виступає психологічним регулятором етнічної поведінки (І. Петровська);

– індивідуальним усвідомленням і переживанням власної приналежності до етносу, що дає йому змогу діяти в структурі колективного суб'єкта та проявляється через участь у житті етнічної спільноти (Р. Синельников).

Виміри національної ідентичності:

– інституціональний (ідентифікація себе як члена етносу: низький рівень – дистанційованість, високий – залученість, низький – відокремленість, високий – інтегрованість);

– спільнотний (ідентифікація себе зі членом етнічної спільноти) та індивідуальний (самоідентифікація з роллю члена етносу: низький – відчуженість, високий – прийняття).

Національна ідентичність виконує низку функцій: інтеграційну (консолідаційну), регулятивну, захисну, забезпечення самоповаги та соціальної саморалізації. У межах конструктивно-дискурсивного підходу національна ідентифікація постає як процес конструювання ідентифікаційного дискурсу.

Вирізняють типи національної самоідентифікації:

– *суб'єктний*, в основі якого – ціннісне ставлення до національності;

– *раціональний*, якому властиве зосередження на сенсах (цілях) національної самоідентифікації;

– *інструментальний*, для якого національна ідентичність – це насамперед інструмент захисту (стабільності, розвитку тощо) та суб'єктність (власний внесок, прагнення покращити життя в країні).

У структурі національної ідентичності вирізняють компоненти:

– когнітивний (усвідомлення своєї приналежності до етносу; знання й образно-символічні уявлення щодо нього),

– ціннісний (суб'єктивна значущість, важливість членства; поділяння (чи ні) національних цінностей та цінностей етнічної спільноти),

– афективний (емоційне ставлення до своєї нації, переживання «моє / не моє», почуття гордості, сорому, патріотизму тощо),

– конативний (зумовлює національну поведінку й визначає форми діяльності чи бездіяльності: активність, включеність, байдужість, ворожість,

протест, протистояння тощо; готовність індивіда діяти відповідно до інтересів нації; активність чи пасивність щодо обстоювання національних прав і цінностей).

Національна ідентичність складається з двох основних площин:

- національний Я-образ (стосується досвіду індивіда щодо свого місця в етносі. Цілісна етнічна Я-концепція людини зосереджується на національних цінностях та різних ролях, її розумінні й ставленні до цих цінностей і ролей, а також на тому, як керувати цими цінностями і ролями незалежно від того, чи вони є гармонійними чи суперечливими на думку самої людини. Базується на концепції множинності, відповідно до якої окремі люди мають певний діапазон ролей та особистісного потенціалу у різних групах і громадах, а також на розумінні того, що ролі та потенціал особистості постійно змінюються і залежать від контексту кожного окремого зв'язку у тій чи іншій групі та громаді);

- почуття національної приналежності (стосується відчуття зв'язку людини з етнічною спільнотою та різними етнічними ролями, які вона виконує в кожній спільноті, розуміння людиною рівнів розмаїття (національних ідей і дій) і толерантність до них усередині та між різними етнічними спільнотами).

Компетентнісний підхід до національної ідентичності ґрунтується на уявленні про те, що базовою умовою її розвитку є формування етнічних компетентностей (якостей, здатностей та готовностей), які дають змогу особистості свідомо визначати смисли і цінності власної національної приналежності.

Ідентифікаційний дискурс є ключовим елементом формування національної ідентичності, оскільки він визначає способи, через які педагогічний працівник усвідомлює себе частиною нації. Смисли та практики, що лежать в основі цього процесу, формують ціннісно-смысловое поле, яке впливає на національну свідомість і поведінку.

Смисли ідентифікаційного дискурсу, які визначають ідентичність, включають:

- почуття належності до національності;
- національні цінності та ідеали;
- національна історична пам'ять (спільні історичні наративи, які об'єднують людей певного етносу і формують відчуття спільності).

Практики ідентифікаційного дискурсу, які сприяють розвитку національної ідентичності, включають освітні, соціальні та культурні підходи:

- освітні практики (національна освіта та виховання, розвиток критичного мислення, рефлексія особистого досвіду участі у житті етносу);
- соціальні практики (участь у громадянській діяльності);
- культурні практики (популяризація національної культури, толерантності та міжкультурного діалогу).

До соціально-психологічних чинників становлення національної ідентичності педагогічних працівників відносяться:

- особистісні національні цінності;
- особистісні характеристики (готовність до національної партиципації);
- соціально-перцептивні характеристики (можливість етнічної самореалізації, етнічна консолідованість).

Ключовими принципами розвитку національної ідентичності особистості педагогічних працівників визначено такі:

- багаторівневність (конструювання має здійснюватися на макро-, мезо– та мікрорівнях, тобто на рівнях соціуму в цілому, освітніх інституцій, міжособистісних комунікацій);
- фасилітаційність (залучення людей, яких сприймають позитивно);
- активність (активна позиція суб'єктів освітнього простору, спрямована на зменшення впливу стихійних факторів);
- взаємозумовленість (урахування суб'єкт-суб'єктного характеру взаємодії);

- конструктивність (цілеспрямований підхід на всіх етапах);
- безперервність (процес має бути послідовним і безперервним).

Тобто, до основних соціально-психологічних чинників розвитку національної ідентичності педагогічних працівників закладів П(ПТ)О відносимо:

- професійне освітнє середовище (спільні національні цінності і місія формування національної ідентичності, підтримка та обмін досвідом в процесі її формування, демократичний стиль управління в закладі освіти, позитивний морально-психологічний клімат, залучення педагогів до громадянської активності, позитивні моделі поведінки адміністрації та колег);
- особистісний розвиток педагога (рефлексія і самоаналіз педагогами власної діяльності та її відповідності національним цінностям, формування національної компетентності, активність, мотивація професійного та особистісного розвитку, яка сприяє формуванню активної позиції педагога);
- соціокультурне середовище (події в суспільстві, рівень активності громади, державна політика в сфері освіти).